

The Study of How Academic Students Use Cyberspace and its Influence on Them

(Case Study: The Students of University of Tabriz)

Hossein Ahmadisefidan (Ph.D.)¹

Davood Basarati²

Abstract

With the expansion of communication and information technology, it is inevitable to use Internet and virtual networks. The main concern of the article is to study how the students of the dormitory of Tabriz University use cyberspace. The statistical population of the study was 2000 people and 100 people were selected by stratified random sampling method. Research method: A survey analytical-descriptive method. For reliability and validity, the Cronbach alpha was used that indicates 0.938 and its variance are 423. Regarding that the Iranians are not native in cyberspace and they are migrants, there is a need for developing culture to prevent damages and educating how to use it. The necessity of students' attention to that fact as well-educated people and future-makers has great significance. Research findings indicate that 46 percent, always, or often, and 18 percent of students usually, are involved in cyberspace more than their intended time to be in that space. In the context of reducing productivity, 46 percent of students believe never, or rarely, and 18 percent believe always or often their education are affected by cyberspace, and 28% of them never, or rarely use, and 15% always use the Internet to do their homework.

Keywords: *Internet, Cyberspace, Student, Impact, Native, Immigrant.*

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

---

1. Correspondent Author: Assistant Professor, University of Tabriz, Tabriz, Iran, ho.ahmadi@tabrizu.ac.ir
Lecturer and researcher in the Department of Islamic Education, Imam Hussein University of Officers and Guards Training, davood57basarati@gmail.com

بررسی چگونگی استفاده تحصیلی دانشجویان از فضای مجازی

(مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه تبریز)

دکتر حسین احمدی سفیدان*

داود بصارتی**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۰۳

چکیده

گسترش ارتباطات و فناوری اطلاعات، استفاده از اینترنت و شبکه‌های مجازی را اجتناب‌ناپذیر کرده است. دغدغه اصلی مقاله حاضر، بررسی چگونگی استفاده دانشجویان خوابگاه شهدای دانشگاه تبریز از فضای مجازی است. جامعه آماری تحقیق ۲۰۰۰ نفر بودند که به روش تصادفی طبقه‌ای، ۱۰۰ نفر انتخاب شدند. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی از نوع پیمایشی است. برای پایایی و روایی از آلفای کرونباخ استفاده شد که نشان‌دهنده ۰/۹۳۸ و واریانس ۴۲۳ است. با توجه به اینکه فضای مجازی برای ایرانیان یک پدیده بومی نیست و آنها نسبت به این پدیده مهاجر هستند، برای جلوگیری از آسیب‌ها و چگونگی استفاده از آن، به فرهنگ‌سازی و دانش‌افزایی در این زمینه نیاز است. ضرورت توجه دانشجویان در جایگاه فرهیختگان و آینده‌سازان به این مقوله از اهمیت دوچندانی برخوردار است. یافته‌های تحقیق گویای آن است که ۴۶ درصد همیشه یا اغلب و ۱۸ درصد معمولاً بیش از زمانی که قصد داشته‌اند، در فضای مجازی حضور یافته‌اند. در زمینه کاهش بازدهی درسی، ۴۶ درصد معتقدند که هرگز یا به ندرت و ۱۸ درصد بر این باورند که همیشه یا اغلب، تحصیلاتشان آسیب دیده است. برای انجام تکالیف درسی، ۲۸ درصد هرگز یا به ندرت و ۱۵ درصد همیشه یا اغلب از اینترنت استفاده می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: اینترنت، فضای مجازی، دانشجویان، تأثیر، بومی، مهاجر.

Ho.ahmadi@tabrizu.ac.ir

*. نویسنده مسئول: استادیار دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

** مدرس و پژوهشگر گروه معارف اسلامی دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)

davood57basarati@gmail.com

مقدمه

استفاده از اینترنت و فضای مجازی جزو اجتناب‌ناپذیر جامعه امروزی شده است. نسل‌های موجود در اجتماع به فراخور نیاز خود از آن بهره می‌برند. با این تفاوت که نسل جدید بیشترین و نسل‌های قبلی کمترین بهره را برده‌اند. چگونگی استفاده از این فناوری یا به عبارتی، درست استفاده کردن از آن می‌تواند در تعالی و پیشرفت جامعه یاری‌رسان باشد، ولی استفاده نادرست منجر به تباهی و سقوط جامعه می‌شود. مراحل رشد و تکامل اینترنت را باید در قالب وب‌های سه‌گانه از جهان مجاز تا حقیقت دانست؛ چه آنکه از نظر تاریخی فضای مجازی مراحل سه‌گانه‌ای را به شرح زیر تا به امروز پشت سر گذاشته است:

وب ۱: خبررسانی: انسان خبرهای آمده را استفاده می‌کرد، مانند خبرگزاری‌ها؛

وب ۲: افراد هم تولیدکننده و هم مصرف‌کننده بودند، مانند تولید وبلاگ و وب‌سایت؛

وب ۳: فضا آنلاین است، مانند شبکه‌های اجتماعی امروزه که برخی از آنها بالای یک میلیارد کاربر (بالاتر از هر شبکه ماهواره‌ای) دارند.

نکته مهم آنکه فضای مجازی نسل سوم، در واقع، دیگر فضای مجازی نیست، حقیقت مجازی است؛ زیرا در این فضا می‌توان بر حقیقت افراد و روح و روان آنها تأثیر گذاشت. فضای مجازی به سبب ایجاد شبکه‌های اجتماعی بزرگی همچون فیس‌بوک (سومین جامعه بزرگ دنیا)، آمازون (بزرگ‌ترین کتاب‌فروشی دنیا)، ویکی‌پدیا (بزرگ‌ترین دایره‌المعارف دنیا)، ابای (بزرگ‌ترین سوپرمارکت دنیا) و بسیاری دیگر، در تمام زمینه‌های زندگی بشر وارد شده و به‌نوعی تمام روابط اجتماعی جامعه بشری را تحت تأثیر خود قرار داده است. به اعتقاد صاحب‌نظران ارتباطات، شبکه‌های اجتماعی باعث شکل‌گیری مفاهیمی همچون صمیمیت و اعتماد در فضای سایبری شده است؛ مفاهیمی که در گذشته‌ای نه چندان دور دستیابی و تحقق آن در حد یک رؤیا بود (رحمان‌زاده، ۱۳۸۹).

در دنیای ارتباطات علمی، شبکه‌های اجتماعی را می‌توان از بسترهای مؤثر در تولید علم، اشتراک عقاید و رشد فردی و اجتماعی دانست. شبکه‌های اجتماعی اینترنتی پایگاه یا مجموعه پایگاه‌هایی هستند که امکانی فراهم می‌آورند تا کاربران بتوانند علاقه‌مندی‌ها، افکار و فعالیت‌های خودشان را با دیگران به اشتراک بگذارند و دیگران هم این افکار و فعالیت‌ها را با آنان سهیم

شوند. یک شبکه اجتماعی، مجموعه‌ای از سرویس‌های مبتنی بر وب است که این امکان را برای اشخاص فراهم می‌آورد تا توصیفات عمومی یا خصوصی برای خود ایجاد کنند، یا با سایر اعضای شبکه ارتباط برقرار کنند، منابع خود را با آنها به اشتراک بگذارند و از توصیفات عمومی افراد دیگر، برای یافتن اتصالات جدید استفاده کنند (معمار و همکاران، ۱۳۹۱). به‌طور کلی، می‌توان گفت شبکه‌های اجتماعی سایت‌هایی هستند که از یک سایت ساده، مانند موتور جست‌وجوگر با اضافه شدن امکاناتی مانند چت، ایمیل و امکانات دیگر خاصیت اشتراک‌گذاری را به کاربران خود ارائه می‌دهند. شبکه‌های اجتماعی، محل گردهمایی صدها میلیون کاربر اینترنت است که بدون توجه به مرز، زبان، جنس و فرهنگ به تعامل و تبادل اطلاعات می‌پردازند. در واقع، شبکه‌های اجتماعی برای افزایش و تقویت تعاملات اجتماعی در فضای مجازی طراحی شده‌اند. به‌طور کلی، از طریق اطلاعاتی که بر روی پروفایل افراد قرار می‌گیرد، مانند عکس کاربر، اطلاعات شخصی و علایق (که همه اینها اطلاعاتی را در مورد هویت فرد فراهم می‌آورد)، برقراری ارتباط تسهیل می‌شود. کاربران می‌توانند پروفایل‌های دیگران را ببینند و از طریق برنامه‌های کاربردی مختلف، مانند ایمیل و چت با یکدیگر ارتباط برقرار کنند (پمپک^۱ و همکاران، ۲۰۰۹: ۲۲۸).

هدف شبکه اجتماعی این است که با فراهم آوردن امکان ارتباط بین سرمایه‌های فردی و تشکیل سرمایه اجتماعی، به رشد و ارتقای سطح علم کمک کند. هدف کلی هر شبکه اجتماعی، ایجاد سرمایه اجتماعی و تسهیل ارتباط بین متخصصان، هنرمندان و صاحبان حرفه‌های متعدد است. تبدیل سرمایه فردی به سرمایه اجتماعی، از مسائل مهم و مورد توجه تمام حوزه‌های علمی است. از این طریق، دانش فردی به دانش جمعی تبدیل و در واقع، از دانایی جمعی برای حل مسائل و مشکلات دنیای علم بهره‌برداری می‌شود (زندیه و همکاران، ۱۳۹۸).

پوریچی و بیران (۱۳۹۲) پژوهشی با عنوان بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تغییرات هویت فرهنگی کاربران با تکیه بر دانشجویان ارشد ارتباطات تهران مرکز انجام دادند. یافته‌های پژوهش نشان داد که بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و تغییرات هویت فرهنگی کاربران همبستگی معناداری وجود دارد. این شبکه‌ها بر مؤلفه‌های هویت فرهنگی کاربران، از جمله دین، زبان، آداب و رسوم گذشته و سنت‌ها تأثیرگذار هستند.

در این تحقیق به دنبال پاسخ به این پرسش‌ها هستیم. دانشجویان چگونه از فضای مجازی استفاده می‌کنند؟ کیفیت استفاده چه رابطه‌ای با میزان وابستگی آنها به این فضا دارد؟ آیا اختلاف معناداری بین استفاده بی‌برنامه از فضای مجازی با افت تحصیلی دانشجویان وجود دارد؟ چقدر از اینترنت برای ارتقای آموزش و یادگیری در راستای رشته تخصصی استفاده می‌شود؟ آیا اینترنت باعث انزوای اجتماعی دانشجویان می‌شود؟

ادبیات تحقیق

۱. مفهوم‌شناسی

الف) فضای مجازی

انقلاب ارتباطات، نوع جدیدی از ارتباطات مجازی را که خالی از روح حاکم بر روابط واقعی اجتماعی است، به وجود آورده است. از طریق ماهواره، اینترنت و... جهان جدیدی به موازات جهان واقعی به وجود می‌آید. رسانه‌های الکترونیکی مخاطبان وسیع و متکثری دارند که مجموعه‌هایی از حیث محتوای نمادین را به این مخاطبان عرضه می‌کنند. در چنین شرایطی فضای مجازی شکل می‌گیرد و فرهنگ‌ها همه از طریق واسطه‌های الکترونیکی منتقل می‌شوند و مفاهیم زمان و مکان معانی تازه‌ای پیدا می‌کنند. فواصل زمانی و مکانی عملاً از میان برداشته می‌شوند و انتقال اطلاعات، داده‌ها و سرمایه‌ها و امکان ارتباط هم‌زمان میان افراد در نقاط مختلف به وجود می‌آید.

برای فضای مجازی تعاریف گوناگونی ارائه شده است. برخی حتی آن را با اینترنت مترادف دانسته‌اند. در اینجا، برای آشنایی بیشتر با مفهوم فضای مجازی به چند تعریف از آن اشاره می‌شود: «فضای سایبر در اصل، از دو واژه سایبرنتیک (Cybernetics) و اسپیس (Space) گرفته شده است. واژه سایبرنتیک دارای ریشه یونانی است. معنای اصلی آن در زبان یونانی، فرمانروایی و حکومت است و در آثار افلاطون نیز، به همین معنا به کار رفته است. شاید بتوان علم هدایت و کنترل یا خودفرمایی را برابر فارسی آن دانست. به هر حال، سایبرنتیک اکنون نیز، تا حدودی مفهوم قدیم را حفظ کرده و بیان گر علمی است که به انسان یا ماشین خودکار، امکان حکومت کردن و فرمان دادن می‌دهد» (جهانگیر، ۱۳۹۱: ۶۵).

«نمی‌توان فضای مجازی را مترادف با اینترنت دانست، اما اینترنت ابزار ورود به فضای مجازی است. اینترنت سامانه‌ای جهانی از شبکه‌های رایانه‌ای به هم پیوسته است که از «مجموعه پروتکل اینترنت» برای ارتباط با یکدیگر استفاده می‌کنند. به عبارت دیگر اینترنت، شبکه شبکه‌هاست که از میلیون‌ها شبکه خصوصی، عمومی، دانشگاهی، تجاری و دولتی در اندازه‌های محلی و کوچک تا جهانی و بسیار بزرگ تشکیل شده است که با آرایه وسیعی از فناوری‌های الکترونیکی و نوری به هم متصل شده‌اند» (سیاح طاهری، ۱۳۹۵: ۳۰). در کتاب شبکه عنکبوتی تعریفی دیگر از فضای مجازی ارائه شده است. «فضای مجازی عبارت است از محیطی که در آن برقراری ارتباطات، رؤیت و انتقال اطلاعات (به صورت غیرقابل لمس و با اشغال اندکی از محیط قابل لمس) در ساختارها و قالب‌هایی به عنوان خدمات به انسان‌ها، طراحی و کنترل می‌شود. بنابراین، تمام خدمات، ابزارهای سخت و نرم، محتواها، ارتباطات، قالب‌ها و... دنیای اطلاعات و ارتباطات، شامل فضای مجازی می‌شود» (کهنوند، ۱۳۹۵: ۲۹).

ب) دانشگاه تبریز

دانشگاه تبریز در سال ۱۳۲۶ به عنوان دومین دانشگاه قدیمی ایران پس از دانشگاه تهران، بنیان گذاشته شد. دانشگاه تبریز بزرگ‌ترین مرکز علمی در شمال غرب ایران با ۲۱ دانشکده است و دارای ۲۹ قطب علمی و مجتمع آموزشی است. دانشگاه تبریز با پذیرش ۱۶۰ دانشجو در دو دانشکده پزشکی و ادبیات، به ریاست دکتر بیانی، به طور رسمی فعالیت آموزشی خود را آغاز کرد. مراسم گشایش دانشگاه تبریز که به عنوان یک واقعه منحصر به فرد و بزرگ در تاریخ معاصر تبریز قلمداد می‌شود، به طور زنده از رادیوی محلی پخش شد. با گذشت زمان دانشکده‌ها، آزمایشگاه‌ها، کارگاه‌ها و آموزشکده‌های آن به تدریج تأسیس شدند. در سال ۱۳۶۴ با تصویب «قانون تشکیل وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی»، تمام اختیارات، وظایف و مسئولیت‌های وزارت فرهنگ و آموزش عالی در زمینه آموزش پزشکی به وزارت خانه جدید انتقال یافت و دانشگاه تبریز به دو قسمت «دانشگاه تبریز» و «دانشگاه علوم پزشکی تبریز» تقسیم شد. دانشگاه تبریز در حال حاضر، بیش از ۲۱۰۰۰ نفر دانشجو و حدود ۸۵۰ نفر هیأت علمی دارد. همچنین با بهره‌مندی از ۲۱ دانشکده، ۲۰۰ آزمایشگاه تخصصی و عمومی که برخی از آنها در

سطح جهان و برخی در سطح خاورمیانه منحصربه‌فرد هستند، موزه تاریخ و فرهنگ، موزه جانورشناسی، موزه زمین‌شناسی، مرکز پردازش تصاویر ماهواره‌ای و مراکز و مؤسسه‌های تحقیقاتی و پژوهشی، محیط آموزشی و دانشگاهی بزرگی را در سطح کشور فراهم آورده است. دانشگاه تبریز یک دانشگاه بزرگ و مادر پذیرای علم‌آموزان از سراسر کشور است. این دانشگاه با داشتن چهار خوابگاه بزرگ دانشجویی به دانشجویان غیربومی سرویس ارائه می‌دهد.

۲. پیشینه تحقیق

در زمینه تأثیرگذاری فضای مجازی در بین دانشجویان تحقیقات متعددی صورت گرفته است. یافته‌های قبلی نشان می‌دهد که دانشجویان، از جمله بیشترین استفاده‌کنندگان از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی هستند (لیم و چو، ۲۰۱۰). باورها و اعتقادات در فضای مجازی دستخوش تغییر و تحول می‌شود (رن و دیگران، ۲۰۰۷؛ پایاکاریسی، ۲۰۰۹؛ بری ولمن، ۱۹۹۸؛ شالچی، ۱۳۸۴ و عیاری، ۱۳۸۴). همچنین دستیابی به جامعه آنلاین، منجر به اجتماعی شدن بیشتر و سطوح بالاتری از جامعه‌پذیری می‌شود. مطالعات «بری ولمن» و همکارانش (۱۹۹۸)، «کلایر» (۲۰۰۹) و نیز پژوهش «لی» و دیگران (۲۰۱۰) در مورد اثرگذاری رسانه در شکل‌گیری هویت نشان داد که تأثیرات رسانه در رفتار و ایدئولوژی انعکاس داده می‌شود که این به نوبه خود هویت اجتماعی افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. همچنین در این پژوهش، هویت به عنوان یک فرایند پویا در نظر گرفته می‌شود که تحت تأثیر رسانه‌ها شکل خاصی به خود می‌گیرد (کلایر، ۲۰۰۹).

برخی مطالعات نیز اثرگذاری فضای مجازی در باورها و عقاید را ناچیز می‌شمارند (خلیلی، ۱۳۸۴). [خلیلی] در بررسی خود با عنوان «تأثیر محیط مجازی و بلاگ در ابراز هویت» به این نتیجه رسید که تعدد شخصیت در بلاگ‌ها وجود ندارد. همچنین نتایج تحقیق بهزاد دوران (۱۳۸۱)، رابطه معناداری میان تجربه فضای مجازی و هیچ‌کدام از سه سطح هویت اجتماعی (خانوادگی، همسالان و ملی) پاسخگویان را نشان نداده است.

برخی از تحقیقات نیز عواملی خارج از این شبکه‌ها را مورد بررسی قرار داده‌اند تا به نوعی آثار متغیرهای پیشین را در اثرگذاری این شبکه‌های مجازی اجتماعی بر کاربرانشان مورد بررسی قرار دهند. نتایج تحقیق «میشل جی هارت» (۲۰۱۱) در این راستا قرار می‌گیرد. این نتایج نشان داد

که دوران مختلف تحصیل بر روی استفاده یا لذت بردن محصلان از سایت‌های شبکه‌های اجتماعی تأثیر دارد. هرچه آنها مراحل بالاتری را سپری می‌کنند، رفتار و نگرششان نسبت به استفاده از این شبکه‌های اجتماعی آنلاین کاربردی‌تر می‌شود (Michael, j. hart, 2011).

«لیم و چو» (۲۰۱۰) بیان می‌کنند که دانشجویان، از جمله بیشترین استفاده‌کنندگان از شبکه‌های اجتماعی هستند. دانشجویان به دلیل گستره شبکه روابط و تماس به نسبت وسیعشان با وسایل ارتباط جمعی و افراد دارای هویت‌های مختلف، بیشتر با مسائل و تنش‌های ناشی از هویت سنتی و مدرن و چالش‌های ناشی از جامعه اطلاعاتی درگیر هستند.

«حاجیانی و محمدزاده» (۱۳۹۴) به بررسی تأثیر اینترنت در هویت ملی دانشجویان، به این نتیجه دست یافته‌اند که بین مدت استفاده از اینترنت با بعد رفتاری و شناختی هویت ملی کاربران همبستگی مثبت وجود دارد.

۳. مبانی نظری

اینترنت در حال بازتعریف جدی ماهیت روابط اجتماعی میان ملت‌ها و به چالش کشیدن حاکمیت فرهنگی از طریق ایجاد احساس فزاینده بی‌مرزی است. این فرایند از طریق رشد بازارهای سایبر و جریان افکار و اطلاعات در سرتاسر جهان و در میان ملت‌ها، جامعه‌ها و نظام‌های سیاسی شکل گرفته است.

ضعف‌های فناوری، به ویژه در کشورهای در حال توسعه، آنها را در حاشیه ابر بزرگراه اطلاعات قرار می‌دهد؛ زیرا اغلب توان مشارکت در این گفتمان الکترونیک را ندارند و توسط قدرت و نفوذ ثروتمندان فناوری از حق اظهار نظر محروم شده‌اند. در حالی که ارتباطات مبتنی بر رایانه می‌تواند ابزاری برای تمام اشخاص فراهم آورد تا صدایشان به طور برابر شنیده شود و مبنای دهکده جهانی را شکل دهد. گسترش فزاینده فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در سال‌های اخیر، حیات بشری را در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تحت تأثیر قرار داده است. همان‌طور که تلگراف، تلفن و راه‌آهن در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم باعث تحول چشم‌اندازهای ملی و بین‌المللی شدند؛ در زمان ما، فناوری ارتباطات و وجه مشخص آن، یعنی اینترنت، تحولات بی‌سابقه‌ای را به دنبال داشته تا آنجا که به وجه غالب جهان معاصر تبدیل

شده است. گسترش فزاینده فناوری اطلاعات و ارتباطات، که مانوئل کاستلز از آن به عنوان «جامعه شبکه‌ای» یاد می‌کند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۱۵)، منجر به تحول و دگرگونی در ابعاد مختلف سیاسی، امنیتی، اقتصادی و اجتماعی شده است. ویژگی‌های جامعه شبکه‌ای همچون اقتصاد اطلاعاتی، فرهنگ مجازی و کاهش اهمیت زمان و مکان در تعاملات اجتماعی ویژگی متمایزی به هزاره سوم بخشیده است که اصل بنیادین آن اهمیت محوری فرد در عرصه فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی با بهره‌گیری از ابزارهای نوین ارتباطی و اطلاعاتی است. در چنین فضایی که با عنوان فضای سایبری توصیف می‌شود، مجموعه‌ای از ارتباطات درونی انسان‌ها از طریق رایانه و مسائل مخابراتی بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی شکل می‌گیرد. یک سیستم آن لاین نمونه‌ای از فضای سایبر است که کاربران آن می‌توانند از طریق ایمیل با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. برخلاف فضای واقعی، در فضای سایبر نیاز به جابه‌جایی‌های فیزیکی نیست و تمام اعمال فقط از طریق فشردن کلیدها یا حرکات «ماوس» صورت می‌گیرد (عاملی، ۱۳۸۶). بر این اساس، می‌توان گفت که افراد ساکن در دنیای متکی بر روابط سایبری، تعاملات خودشان را در یک فضای مجازی سامان می‌بخشند. «دنیای مجازی» دنیایی است که در آن، افراد به واسطه ارزش‌ها و علایق مشترک از طریق اینترنت به همدیگر متصل می‌شوند و پیوند دوستی و عاطفی میان آنان به وجود می‌آید که ممکن است به ارتباط رودررو منجر شود. فضای مجازی (اینترنت) دارای پنج خصوصیت است که آن را از سایر رسانه‌ها متمایز و به نوعی، خاص کرده است: دیجیتالی بودن، تعاملی بودن، هایپرلینک بودن، دارای پراکندگی مجازی بودن و غیرمرکزی بودن (عاملی، ۱۳۹۳). یکی از مهم‌ترین محورهای جامعه اطلاعاتی، بزرگراه‌های اطلاعاتی هستند که اینترنت یکی از مهم‌ترین نمونه‌های آن است. این بزرگراه‌ها از نظر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی موقعیت و فضای جدیدی را برای انسان‌های معاصر فراهم می‌کنند و تصویری از انسان نشان می‌دهند که در همه مکان‌ها می‌تواند حضور پیدا کند و باعث تغییر آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای افراد می‌شوند (محسنی، ۱۳۸۵). «بوسالوئیس» در کتاب *امپریالیسم سایبر* (۱۳۸۵) به این پرسش‌ها پاسخ می‌دهد: اینترنت، مسیح است یا شیطان؟ فناوری چه کمکی به وضعیت انسانی و شرایط بشری می‌کند؟

به نظر نیل پستمن، یکی از نتایج گسترش فناوری جدید و در رأس آن اینترنت، خلق دنیایی مجازی است، دنیایی فریبنده که ساکنان آن در انبوهی از اطلاعات غرق می‌شوند. مردم با انبوهی از اطلاعات مواجه شده‌اند و نمی‌دانند با این اطلاعات باید چه کنند و کدام اطلاعات برایشان مفید است و کدام مفید نیست. نیل پستمن مخالف حضور رایانه‌های شخصی در مدارس برای استفاده دانش‌آموزان است. به باور وی، آموزش در مدارس فراتر از آموزش شخصی و فردی است و یکی از اهداف حضور در مدرسه، تربیت فرد به عنوان فردی اجتماعی، شهروند و یک انسان است. اما رایانه‌ها مصداقی از جداسازی دانش‌آموزان از گروه است.

در زمینه امور خارجی، بعضی از هدف‌ها از طریق تماس مستقیم با مردم کشور خارجی بهتر تحقق می‌یابد تا تماس با حکومت‌های آنها. امروزه به مدد تکنیک‌ها و ابزارهای ارتباطی می‌توان به مردم کشورهای دیگر دسترسی داشت و بر آنها تأثیر گذاشت. اگر به سیر امپریالیسم ارتباطی و وسایل ارتباط جمعی نظری بیفکنیم، دلیلی وجود نخواهد داشت آنچه قبلاً اتفاق افتاده است، در فضای سایبر و فضای مجازی رخ ندهد. اصول و اهداف کلی آنها به نفع کشورهای فقیر تغییر جهت نداده است، بلکه این ابزارها هستند که تغییر کرده‌اند. تشخیص واقعیت در دنیای مجازی به شدت سخت خواهد بود. از این رو، با یک استعمار جدید مواجه خواهیم بود؛ استعمار مجازی و امپریالیسم مجازی (ر.ک: بوسالوئیس، ۱۳۸۵).

اینترنت پدیده جدید دنیای ارتباطات است که علاوه بر مزایای آن، با خود ابزار گوناگون برای ارتباط تعامل و تبادل فرهنگی یا تهاجم و سیطره فرهنگی به همراه آورده است. سایت‌های خبری وبلاگ‌های خبری و تحلیلی، گروه‌های اینترنتی، فضاهای گفت‌وگوی مجازی (چت روم‌ها) و حلقه‌های آشنایان همچون یاهو و مانند اینها، هرکدام فضایی مجازی را ایجاد می‌کنند که در آن، تبادل اخبار و اطلاعات صورت می‌گیرد. غالب ترافیک جهانی اینترنت به زبان انگلیسی است و اینها همه دلیل معرفی اینترنت به عنوان جدیدترین و شوم‌ترین عامل امپریالیسم سایبر بوده است. همچنین اکثر «هاست»ها و وب‌سایت‌های جهان در آمریکا و به زبان انگلیسی هستند. بیشتر نرم‌افزارها و اکثر موتورهای جست‌وجوگر نیز انگلیسی‌زبان‌اند. آمریکا همه اینها را با سلطه فرهنگی خود بر اینترنت به دست آورده است.

اینترنت فرصت مناسبی را برای کشورهای توسعه یافته (به ویژه آمریکا) فراهم کرده است تا

فرهنگ کشورهای جهان سوم را تسخیر کنند. نگرانی‌ها آنجا عمیق‌تر می‌شود که آمریکا اصرار بر مدیریت و مالکیت اینترنت دارد؛ زیرا با هرگونه تغییری که در آن نقش اصلی نداشته باشد، مخالفت می‌ورزد. اینترنت تعامل میان فرایند جهانی شدن و اندازه کشورها را تغییر می‌دهد. طی قرون متمادی، این تعامل به صورتی مبهم و پوشیده باقی مانده است. امروزه، اینترنت الگوهای ارتباطات را به شدت ساده می‌سازد و بدین ترتیب، فرایند تمرکز و انحصاری شدن اقتصاد بین‌المللی را فراهم می‌آورد. بنا به نظر «آلویس تافلر» در کتاب موج سوم، جوامع بشری تاکنون دو دوره (انقلاب) کشاورزی و صنعتی را پشت سر گذاشته‌اند و هم‌اکنون در اواخر عصر فراصنعتی یا عصر اطلاعات - که بر پایه الکترونیک و رایانه‌هاست - قرار دارند. عصر اطلاعات یا به روایتی عصر رایانه‌ها و شبکه‌ها، جهانی را ترسیم می‌کند که بر پایه شبکه‌های رایانه‌ای و تعاملات کاربران با رایانه‌ها شکل گرفته است و حتی ارتباط‌های انسانی و اجتماعی نیز که جزو سنتی‌ترین خصوصیات بشر هستند، در حال انتقال به این فضای جدیدند. این جهان نوپا که به سرعت در حال گسترش بوده، همه شئون زندگی بر روی کره زمین را تحت تأثیر قرار داده است، برپایه فناوری اطلاعات و رسانه‌های ارتباطی نوین استوار است و در فضایی غیرفیزیکی به رشد و بالندگی خود ادامه داده، در حال تسخیر جهان واقعی است. این فضا، فضای سایبر (Cyberspace) یا مجازی نام دارد.

۴. روش تحقیق

این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی از نوع پیمایشی انجام می‌گیرد. جامعه آماری تحقیق، شامل تمام دانشجویان دختر دانشگاه تبریز مقیم خوابگاه شهدا به تعداد ۲۰۰۰ نفرند که در سال ۹۷-۱۳۹۶ مشغول به تحصیل بودند. نمونه آماری این تحقیق ۱۰۰ نفر با بهره‌گیری از روش تصادفی طبقه‌ای انتخاب می‌شود. برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از پرسش‌نامه محقق ساخته ۲۲ سؤالی در زمینه فضای مجازی و چگونگی بهره‌برداری از آن استفاده می‌شود. پایایی و روایی صوری و سازه‌ای پرسش‌ها بر اساس آلفای کرونباخ ۰/۹۳۷ است. داده‌ها با بهره‌گیری از روش‌های آماری t تک‌نمونه‌ای و تحلیل واریانس چند متغیره با ضریب ۰/۰۵ مورد تحلیل قرار می‌گیرد که دانشجویان می‌توانند از ۶ گزینه «همیشه، اغلب، معمولاً، گاهی، به ندرت و هرگز» یکی را انتخاب کنند.

فرضیه‌های تحقیق

۱. با توجه به گستره فضای مجازی، دانشجویان به این فضا وابسته شده‌اند و بیشتر از زمانی که پیش‌بینی می‌کنند در این فضا حضور دارند.
۲. اختلاف معنادار بین استفاده بی‌رویه از اینترنت و افت تحصیلی دانشجویان وجود دارد.
۳. استفاده دانشجویان از فضای مجازی در یک سطح نیست؛ برخی به آن به عنوان یک سرگرمی نگاه می‌کنند. عده‌ای دیگر بدون برنامه، بخش قابل توجهی از وقت خود را با آن سپری می‌کنند. برخی نیز در راستای کار علمی خود از آن بهره می‌برند.
۴. فضای مجازی باعث انزوای اجتماعی دانشجویان می‌شود.

یافته‌ها

سؤال اول: چقدر پیش می‌آید که بیشتر از مدت زمانی که قصد داشته‌اید، در اینترنت بمانید؟ با توجه به اطلاعاتی که جدول شماره یک در اختیار ما قرار می‌دهد، ۶۴ درصد معمولاً یا همیشه و ۲۱ درصد گاهی بیشتر از زمانی که قصد داشتند، در اینترنت می‌مانند. این نشانگر آن است که بیش از زمان پیش‌بینی شده از اینترنت استفاده می‌شود. با توجه به محدودیت ساعات شبانه‌روز چاره‌ای جز کم کردن زمان برنامه‌های دیگر روزانه ندارند. برنامه اصلی روزانه دانشجویان مطالعه و تحصیل است. اینها چاره‌ای جز کم کردن از مطالعه و تحصیل ندارند. اختصاص زمان کمتر برای تحصیل بازدهی کمتری را نیز به دنبال خواهد داشت.

سؤال ۱			
	Frequency	Percent	
Valid	هرگز	۳	۳/۰
	به ندرت	۱۲	۱۲/۰
	گاهی	۲۱	۲۱/۰
	معمولاً	۱۸	۱۸/۰
	اغلب	۳۲	۳۲/۰
	همیشه	۱۴	۱۴/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال دوم: چقدر پیش می آید که برنامه روزانه را نادیده بگیرید تا مدت بیشتری در اینترنت بمانید؟ دانشجویی که از فضای مجازی استفاده می کند، به علت جذابیت و تنوع این فضا چه بسا گذر زمان را حس نمی کند. در نتیجه، بخشی از برنامه های روزانه فدای حضور در فضای مجازی می شود. انبوه داده هایی که اینترنت در اختیار دانشجو قرار می دهد، نیاز به راستی آزمایی دارد و در اغلب موارد، سطحی هستند. ۴۴ درصد از پاسخ دهندگان به طور مداوم بیش از زمان پیش بینی شده در فضای مجازی حضور دارند و ۲۶ درصد نیز گاهی؛ این آمار نشان دهنده جذابیت این فضا و علاقه بیشتر دانشجویان برای حضور در این فضا است.

سؤال ۲			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۷	۷/۰
	به ندرت	۲۳	۲۳/۰
	گاهی	۲۶	۲۶/۰
	معمولاً	۱۷	۱۷/۰
	اغلب	۲۰	۲۰/۰
	همیشه	۷	۷/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال سوم: چقدر پیش آمده که به دلیل وقت گذرانی در اینترنت، از انجام تکالیف باز مانده باشید یا نمره هایتان افت کرده باشد؟ ۳۸ درصد دانشجویانی که برای سرگرمی از اینترنت استفاده می کنند، از انجام مطالعه و تکالیف خویش باز می مانند. ۲۳ درصد نیز گاهی و ۲۲ درصد به ندرت از انجام تکالیف عقب می افتند و تنها ۱۷ درصد هرگز، حضور در اینترنت به انجام تکالیفشان آسیب نمی زند. بنابراین، ۸۳ درصد از دانشجویان معتقدند که حضور در این فضا به مثابه سرگرمی، به مطالعه و انجام تکالیفشان آسیب می رساند.

سؤال ۳			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۱۷	۱۷/۰
	به ندرت	۲۲	۲۲/۰
	گاهی	۲۳	۲۳/۰
	معمولاً	۱۶	۱۶/۰
	اغلب	۱۸	۱۸/۰
	همیشه	۴	۴/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال چهارم: چقدر از استفاده اینترنتی شما مربوط به تکالیف درسی است؟ تنها ۲ درصد از دانشجویان همیشه برای انجام تکالیف درسی از اینترنت استفاده می کنند. این امر بیانگر این است که غالب دانشجویان برای امور غیردرسی در این فضا حضور دارند. ۳۷ درصد معمولاً و اغلب از اینترنت برای درس استفاده می کنند. ۲۸ درصد نیز هرگز و به ندرت برای انجام امور درسی به این فضا مراجعه ندارند.

سؤال ۴			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۶	۶/۰
	به ندرت	۲۲	۲۲/۰
	گاهی	۳۳	۳۳/۰
	معمولاً	۲۴	۲۴/۰
	اغلب	۱۳	۱۳/۰
	همیشه	۲	۲/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال پنجم: چقدر افراد دیگر در زندگی شما، از مدت زمانی که در اینترنت کار می‌کنید، شکایت می‌کنند؟ یکی از آسیب‌هایی که حضور در اینترنت برای کاربر دارد، این است که بدون توجه به افراد حاضر در جمع، به دنبال وب‌گردی و رصد علاقه‌مندی خویش در این فضا است. این رفتار باعث دلخوری و ناراحتی دوستان و اعضای خانواده می‌شود. ۳۲ درصد از دانشجویان همیشه و غالب اوقات، به دلیل حضور در فضای مجازی اعتراض دیگران را برمی‌انگیزند و ۴۹ درصد نیز هرگز یا به ندرت این عمل را مرتکب می‌شوند. فرهنگ استفاده سالم از فضای مجازی از ضرورت‌های اجتناب‌ناپذیر جامعه است.

سؤال ۵			
	Frequency	Percent	
Valid	هرگز	۲۰	۲۰/۰
	به ندرت	۲۹	۲۹/۰
	گاهی	۱۹	۱۹/۰
	معمولا	۱۶	۱۶/۰
	اغلب	۹	۹/۰
	همیشه	۷	۷/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال ششم: چقدر پیش می‌آید که وقتی در اینترنت هستید به خود بگویید که «فقط چند دقیقه دیگر»؟ ۵۰ درصد معمولا یا همیشه برای حضور بیشتر در این فضا به خودشان تلقین می‌کنند که فقط چند دقیقه، ولی وقتی به ساعت نگاه می‌کنند، می‌بینند چند دقیقه، بعضی وقت‌ها شده چند ساعت. در میان دانشجویان، ۳۰ درصد هرگز یا به ندرت این سؤال را از خودشان می‌پرسند و از حضور در این فضا لذت می‌برند و وقت خویش را به جای فعالیت‌های دیگر، به این فضا اختصاص می‌دهند.

سؤال ۶			
	Frequency	Percent	
Valid	هرگز	۷	۷/۰
	به ندرت	۲۳	۲۳/۰
	گاهی	۲۰	۲۰/۰
	معمولاً	۱۳	۱۳/۰
	اغلب	۲۲	۲۲/۰
	همیشه	۱۵	۱۵/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال هفتم: چقدر پیش آمده که سعی شما برای کاهش مدت زمان استفاده از اینترنت، با شکست مواجه شده باشد؟ ۳۷ درصد از دانشجویان برای کنترل و کاهش مدت حضور در این فضا، با شکست مواجه شده‌اند. ۲۴ درصد نیز گاهی با این مسئله روبرو شده‌اند. این مسئله نمایانگر علاقه دانشجویان به این فضا است. در مجموع، ۶۱ درصد از تلاش دانشجویان برای کاهش حضور خویش در این فضا با شکست مواجه شده است. به عبارتی، به دلیل وجود ظرفیت و جذابیت در این فضا، خودکنترلی کاربران با شکست مواجه می‌شود.

سؤال ۷			
	Frequency	Percent	
Valid	هرگز	۱۲	۱۲/۰
	به ندرت	۲۷	۲۷/۰
	گاهی	۲۴	۲۴/۰
	معمولاً	۲۰	۲۰/۰
	اغلب	۹	۹/۰
	همیشه	۸	۸/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال هشتم: چقدر پیش آمده که عملکرد یا بازدهی درسی شما به دلیل استفاده از اینترنت آسیب دیده باشد؟ تأثیر اینترنت در کاهش بازدهی درسی و افت تحصیلی، از جمله دغدغه‌های این پژوهش بود. ۳۷ درصد پاسخگوها اعلام کردند که استفاده بیش از حد مجاز از این فضا باعث کاهش بازدهی تحصیلی شان شده است. ۴۶ درصد نیز معتقدند که هرگز یا به ندرت تأثیرگذار بوده است. ۱۷ درصد هم گاهی منجر به کاهش عملکرد درسی شان شده است.

سؤال ۸			
	Frequency	Percent	
Valid	هرگز	۲۰	۲۰/۰
	به ندرت	۲۶	۲۶/۰
	گاهی	۱۷	۱۷/۰
	معمولاً	۱۹	۱۹/۰
	اغلب	۱۶	۱۶/۰
	همیشه	۲	۲/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال نهم: طرح‌ها و بسته‌های شبانه ارزان قیمت چقدر شما را جذب می‌کنند؟ از جمله مشوق‌هایی که اپراتورها و شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنت برای جلب کاربر انجام می‌دهند، ارائه بسته‌های ارزان قیمت در زمان کاهش کاربران، به‌ویژه در طول شب است. این بسته‌ها به دلیل ارزان بودن، باعث بیداری و کاهش عملکرد روزانه افراد می‌شود. ۱۹ درصد از جامعه آماری معمولاً یا اغلب جذب بسته‌های شبانه می‌شوند. ۱۳ درصد نیز گاهی وقت‌ها از این بسته‌ها استفاده می‌کنند و ۶۸ درصد هرگز یا به ندرت این بسته‌ها را جذاب می‌دانند.

سؤال ۹			
	Frequency	Percent	
Valid	هرگز	۳۸	۳۸/۰
	به ندرت	۳۰	۳۰/۰
	گاهی	۱۳	۱۳/۰
	معمولاً	۷	۷/۰
	اغلب	۱۰	۱۰/۰
	همیشه	۲	۲/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال دهم: چقدر پیش آمده به دلیل اینکه شب‌ها بیشتر با اینترنت کار کنید، کمتر خوابیده‌اید؟ وقتی این پرسش با سؤال قبلی مقایسه می‌شود، درمی‌یابیم که در اینجا ۳۳ درصد به علت استفاده شبانه از اینترنت، کمتر استراحت می‌کنند و ۲۴ درصد نیز گاهی دچار کم‌خوابی شده‌اند. ۴۳ درصد هم هرگز یا به ندرت دچار کم‌خوابی می‌شوند. در پرسش قبلی ۶۸ درصد جواب داده بودند که بسته‌های شبانه برای آنها جذابیت ندارد، در حالی که در اینجا ۵۷ درصد جواب داده‌اند که گاهی یا بیشتر به دلیل استفاده شبانه از این فضا، دچار کم‌خوابی می‌شوند.

سؤال ۱۰			
	Frequency	Percent	
Valid	هرگز	۱۶	۱۶/۰
	به ندرت	۲۷	۲۷/۰
	گاهی	۲۴	۲۴/۰
	معمولا	۱۵	۱۵/۰
	اغلب	۱۲	۱۲/۰
	همیشه	۶	۶/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال یازدهم: چقدر بی‌خوابی به دلیل کار با فضای مجازی موجب عدم شرکت در کلاس‌های صبح شده است؟ یکی از آسیب‌های استفاده بی‌رویه از فضای مجازی، به‌ویژه در طول شب، غیبت دانشجویان در کلاس‌های صبح است. ۲۰ درصد دانشجویان پاسخ داده‌اند که به دلیل استفاده شبانه از فضای مجازی، کلاس‌های صبح را از دست می‌دهند. ۱۲ درصد گاهی در مجموع، ۳۲ درصد از دانشجویان در کلاس‌های صبح حضور نمی‌یابند. براین‌د آن، افت کیفی تحصیل است که در نهایت، با دانش‌آموختگانی کم‌دانش مواجه می‌شویم. این ضربه‌ای جبران‌ناپذیر به تولید علم در جامعه است.

سؤال ۱۱			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۴۷	۴۷/۰
	به ندرت	۲۱	۲۱/۰
	گاهی	۱۲	۱۲/۰
	معمولا	۶	۶/۰
	اغلب	۷	۷/۰
	همیشه	۷	۷/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال دوازدهم: بی‌خوابی به دلیل کار با فضای مجازی، چقدر موجب خواب‌آلودگی در کلاس‌های صبح شده است؟ در ادامه پرسش قبلی، در اینجا از دانشجویان پرسیده شد که فضای مجازی به‌ویژه در طول شب، چقدر باعث خستگی و خواب‌آلودگی‌شان در کلاس‌های صبح می‌شود. ۲۶ درصد جواب دادند که معمولاً و همیشه، و ۱۷ درصد گفتند: گاهی. بقیه (۵۷ درصد) نیز هرگز و به ندرت را انتخاب کردند. اگر این پاسخ را در کنار پاسخ‌های دیگر قرار دهیم، متوجه می‌شویم که در مجموع، استفاده شبانه از اینترنت، از دست دادن کلاس صبح یا خستگی و خواب‌آلودگی در کلاس را به همراه دارد. این مسئله می‌تواند تبعات جبران‌ناپذیری برای جامعه علمی کشور داشته باشد.

سؤال ۱۲			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۲۵	۲۵/۰
	به ندرت	۳۲	۳۲/۰
	گاهی	۱۷	۱۷/۰
	معمولا	۱۰	۱۰/۰
	اغلب	۴	۴/۰
	همیشه	۱۲	۱۲/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال سیزدهم: وقتی مطالعه می کنید، آیا ذهنتان متوجه اینترنت است و درباره اینکه وقتی به اینترنت وصل شدید، چه کارهایی خواهید کرد، خیال پردازی می کنید؟ ۴۲ درصد جواب دادند که گاهی یا معمولاً در وقت هایی که به اینترنت وصل نیستند، در ذهنشان به آن می اندیشند و اینکه کی می خواهند وصل شوند و اگر وصل شدند، چه کارهایی را انجام دهند. این نشانگر اعتیاد برخی از دانشجویان به این فضا است. در کلاس درس معمولاً استادان با دانشجویانی مواجه می شوند که حضور فیزیکی در کلاس دارند، ولی حضور فکری ندارند و فکرشان مشغول است. در نتیجه، عمل یادگیری و یاددهی به صورت کامل اتفاق نمی افتد.

سؤال ۱۳			
	Frequency	Percent	
Valid	هرگز	۳۱	۳۱/۰
	به ندرت	۲۷	۲۷/۰
	گاهی	۲۰	۲۰/۰
	معمولاً	۱۰	۱۰/۰
	اغلب	۱۱	۱۱/۰
	همیشه	۱	۱/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال چهاردهم: چقدر پیش آمده است که در وقت کلاس به اینترنت وصل شوید و حواستان به کلاس نباشد؟ استفاده از اینترنت در کلاس درس شاید تصورش هم سخت باشد، چه رسد به تصدیق آن. در این پرسش، ۲۵ درصد پاسخ دادند که معمولاً و اغلب در زمان برگزاری کلاس درس در این فضا حضور دارند و حواستان به جای درس، به فضای مجازی معطوف می شود. ۵۳ درصد از دانشجویان هرگز یا به ندرت در زمان کلاس درس به اینترنت وصل شده، ۲۲ درصد نیز گاهی وصل می شوند. در مجموع، ۴۷ درصد گاهی یا بیشتر در زمان کلاس در این فضا حضور دارند. این آمار نشان دهنده وابستگی آنان به اینترنت و فضای مجازی است. آن قدر این فضا برایشان اهمیت پیدا کرده که موقع علم آموزی - که اصلی ترین وظیفه دانشجویان است - هم در فضای مجازی حضور دارند.

سؤال ۱۴			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۲۳	۲۳/۰
	به ندرت	۳۰	۳۰/۰
	گاهی	۲۲	۲۲/۰
	معمولاً	۱۰	۱۰/۰
	اغلب	۸	۸/۰
	همیشه	۷	۷/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال پانزدهم: چقدر پیش می آید که قبل از کارهای دیگری که باید انجام دهید، شبکه‌های مجازی خود را چک کنید؟ ۵۳ درصد از دانشجویان قبل از انجام دادن هر کاری، اقدام به چک کردن شبکه‌های مجازی می‌کنند. ۲۴ درصد هرگز یا به ندرت و ۲۳ درصد گاهی این عمل را انجام می‌دهند. ۷۶ درصد در مجموع، گاهی و بیشتر، قبل از هر فعالیتی اقدام به حضور در این فضا می‌کنند و پس از آن، به فعالیت اصلی مشغول می‌شوند. این درصدها نشانگر «حقیقت مجازی» است.

سؤال ۱۵			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۱۰	۱۰/۰
	به ندرت	۱۴	۱۴/۰
	گاهی	۲۳	۲۳/۰
	معمولاً	۱۹	۱۹/۰
	اغلب	۲۰	۲۰/۰
	همیشه	۱۴	۱۴/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال شانزدهم: چقدر پیش می‌آید که هیجان وقت گذرانی در اینترنت را به بودن در جمع خانواده ترجیح بدهید؟ یکی دیگر از آسیب‌های فضای مجازی دوری از جمع و انزوای اجتماعی است. ۲۸ درصد معمولاً یا همیشه و ۴۹ درصد هرگز یا به ندرت و ۲۳ درصد گاهی حضور در این فضا را به جمع خانوادگی ترجیح می‌دهند. خانواده کوچک‌ترین واحد اجتماع است. در سبک زندگی ایرانی - اسلامی، خانواده اهمیت بسزایی دارد. ورود اینترنت به این فضا منجر به تضعیف این نهاد شده است. اعضای خانواده از هم دور شده‌اند و حتی زمانی که دور هم جمع می‌شوند، هر عضو خانواده گوشی به دست، در فضایی غیر از فضای خانواده حضور دارد. آنقدر اعتیاد به این فضا زیاد شده است که برخی از پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها زمانی که اعضای خانواده دور آنها جمع می‌شوند، گوشی‌ها را می‌گیرند تا حواس اعضای خانواده به همدیگر باشد.

سؤال ۱۶			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۲۳	۲۳/۰
	به ندرت	۲۶	۲۶/۰
	گاهی	۲۳	۲۳/۰
	معمولاً	۲۳	۲۳/۰
	اغلب	۲	۲/۰
	همیشه	۳	۳/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال هفدهم: چقدر پیش آمده است که ترجیح بدهید مدت بیشتری در اینترنت بمانید تا اینکه با دیگران بیرون بروید؟ ۱۶ درصد از جامعه آماری معمولاً یا اغلب و ۶۹ درصد هرگز یا به ندرت این فضا را به بیرون رفتن ترجیح می‌دهند. دانشجویان به‌طور معناداری، ارتباط چهره به چهره و با دیگران بودن را انتخاب کرده‌اند.

سؤال ۱۷			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۴۳	۴۳/۰
	به ندرت	۲۶	۲۶/۰
	گاهی	۱۵	۱۵/۰
	معمولاً	۱۲	۱۲/۰
	اغلب	۴	۴/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال هجدهم: هنگامی که در اینترنت هستید، اگر کسی مزاحمتان شود چقدر عصبانی می شوید؟ از دانشجویان ۱۲ درصد معمولاً یا اغلب و ۲۲ درصد گاهی و ۶۶ درصد نیز هرگز یا به ندرت از مزاحمت دیگران هنگام استفاده از اینترنت خشمگین می شوند.

سؤال ۱۸			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۲۵	۲۵/۰
	به ندرت	۴۱	۴۱/۰
	گاهی	۲۲	۲۲/۰
	معمولاً	۸	۸/۰
	اغلب	۴	۴/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال نوزدهم: چقدر پیش آمده که وقتی کسی در مورد اینکه در اینترنت چه کار می کنید، از شما سؤال می کند، حالت تدافعی به خود بگیرید یا مخفی کاری کنید؟ یکی از آسیب های اینترنت به ویژه فضای مجازی امکان ایجاد چهره های مختلف از سوی کاربر است. برای پنهان کاری، کاربر دوست ندارد دیگران در مورد حضور او در این فضا سؤال کنند و این را جزو حریم شخصی قلمداد می کنند و در مقابل پرسشگر واکنش نشان می دهند. ۲۰ درصد از دانشجویان معمولاً یا همیشه و ۶۷ درصد از آنها گاهی یا به ندرت در مقابل پرسشگر واکنش نشان می دهند.

سؤال ۱۹			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۳۵	۳۵/۰
	به ندرت	۳۲	۳۲/۰
	گاهی	۱۳	۱۳/۰
	معمولاً	۱۱	۱۱/۰
	اغلب	۷	۷/۰
	همیشه	۲	۲/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال بیستم: چقدر پیش آمده سعی کنید مدت زمان استفاده خود از اینترنت را از دیگران مخفی کنید؟ جالب است بدانید ۷۰ درصد از دانشجویان هرگز یا به ندرت زمان حضور در این فضا را مخفی می کنند؛ زیرا فراگیر شدن استفاده از اینترنت و امکانات متنوع و گسترده آن، حضور در این فضا را اجتناب ناپذیر کرده است. از این رو، لزومی بر پنهان کردن آن نیست.

سؤال ۲۰			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۵۰	۵۰/۰
	به ندرت	۲۰	۲۰/۰
	گاهی	۱۸	۱۸/۰
	معمولاً	۷	۷/۰
	اغلب	۳	۳/۰
	همیشه	۱	۱/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال بیست و یکم: چقدر پیش آمده فکر کنید که زندگی بدون اینترنت خسته کننده، خالی و غم انگیز است؟ از جمله دغدغه های جوانانی که در این فضا حضور دارند، ترک آن برای مدت طولانی است. این قشر به دلیل وابستگی و حضور پررنگشان در این فضا، گاهی ممکن است

زندگی بدون اینترنت را کسل کننده قلمداد کنند. ۲۷ درصد دانشجویان در پاسخ به این پرسش، معمولاً یا همیشه را انتخاب کرده، و ۵۵ درصد هرگز یا به ندرت را برگزیده‌اند. این آمار نشان‌دهنده اعتیاد نسبی جوانان به این فضا است.

سؤال ۲۱			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۲۶	۲۶/۰
	به ندرت	۲۹	۲۹/۰
	گاهی	۱۸	۱۸/۰
	معمولاً	۹	۹/۰
	اغلب	۱۱	۱۱/۰
	همیشه	۷	۷/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

سؤال بیست و دوم: آیا وقتی در اینترنت نیستید، فکر شما متوجه این است که دوباره کی به اینترنت وصل خواهید شد؟ در ادامه پرسش قبلی، برای سنجش میزان وابستگی به اینترنت، این پرسش مطرح می‌شود که زمانی که وصل اینترنت نیستید، چقدر دغدغه حضور در این فضا را دارید. ۲۶ درصد پاسخ دادند معمولاً یا همیشه و ۲۳ درصد گاهی و ۵۱ درصد هرگز یا به ندرت این دغدغه را داشتند. باز در اینجا مشاهده می‌شود برخی از دانشجویان اعتیاد نسبی به این فضا دارند.

سؤال ۲۲			
		Frequency	Percent
Valid	هرگز	۲۵	۲۵/۰
	به ندرت	۲۶	۲۶/۰
	گاهی	۲۳	۲۳/۰
	معمولاً	۶	۶/۰
	اغلب	۷	۷/۰
	همیشه	۱۳	۱۳/۰
	Total	۱۰۰	۱۰۰/۰

نتیجه گیری

استفاده از اینترنت یکی از الزامات زندگی امروزی شده است. در بین کاربران اینترنت، نسل جوان بیشترین فراوانی را دارند. اینترنت همچنین به عنوان یک رسانه دو طرفه عمل کرده، بین پیام‌دهنده و پیام‌گیرنده تعامل برقرار می‌کند. جیمز اسلوین معتقد است: ظهور اینترنت در مقایسه با سایر رسانه‌های الکترونیکی که به صورت یک پدیده گسترش یافته‌اند، الگوهای متفاوت و متداول ارتباطی، از قبیل رادیو و تلویزیون را به شکل یک شبکه تعاملی گسترده در هم آمیخته است (اسلوین، ۱۳۸۰: ۳). نگرانی درباره جوانان و تغییرات فرهنگی، عمری به درازای تاریخ بشر دارد و هنجارگریزی جوانان، همیشه مسئله‌ای مهم در سطح جوامع بوده است (ربیعی، ۱۳۸۸: ۱۱). به قول کاستلز، از مهم‌ترین تأثیرات انقلاب اطلاعاتی در عصر حاضر می‌توان به تأثیر فناوری‌های نوین اطلاعاتی در فرهنگ‌ها اشاره کرد (کاستلز، ۱۳۸۰: ۶۸). تاملینسون بر این باور است که اینترنت به عنوان یکی از ابزارهای جهانی شدن، ضمن مکان‌زدایی از روابط اجتماعی، افق‌های فرهنگی ما را به روی آداب و رسوم و روش‌های گوناگون زندگی باز کرده، درک جدیدی از جهان به عنوان یک بافت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی معنادار ایجاد می‌کند (تاملینسون، ۱۳۸۱: ۲۲۹).

به رغم ابعاد مثبت اینترنت، از قبیل جنبه‌های آموزشی، ارائه خدمات ارتباطی و مواردی از این دست، با توجه به نوع استفاده از آن، جنبه‌های منفی نیز دارد. استفاده کنترل‌نشده از رایانه، تکامل فیزیکی و رشد اجتماعی و روانی جوان و نوجوان را در معرض خطر قرار می‌دهد. امروزه، اینترنت جایگاه ویژه‌ای در ساختار زندگی اجتماعی پیدا کرده و پدیده‌ای است که تأثیرات زیادی در جنبه‌های مختلف آن، از جمله در بنیانی‌ترین نهاد اجتماعی (خانواده) گذاشته است. مطالعات نشان می‌دهد که استفاده از اینترنت به علت اینکه فعالیتی زمان‌گیر است، می‌تواند در روابط اجتماعی و خانوادگی و نیز مدت تعامل فرد با خانواده‌اش تأثیر بگذارد و حتی آن را کاهش دهد (جوادی، ۱۳۸۳). همان‌طور که گفته شد، ۲۸ درصد معمولاً یا همیشه و ۲۳ درصد گاهی بودن در این فضا را به حضور در جمع خانواده ترجیح می‌دهند. بدین ترتیب، نتایج تحقیق حاجیانی و محمدزاده (۱۳۹۴) مورد تأیید قرار گرفت.

در حال حاضر، استفاده از این فضا بسیار فراگیر شده است، به طوری که گاهی زندگی بدون آن سخت و جانکاه جلوه می‌کند. ۲۷ درصد دانشجویان معمولاً یا همیشه و ۱۸ درصد گاهی

زندگی بدون اینترنت را کسل کننده می دانند. در اینجا نیز نتایج تحقیق لیم و چو (۲۰۱۰) مورد تأیید قرار گرفت. دیجیتالی شدن رسانه ها یکی از پیامدهای تکنولوژیک ارتباطی است که در دنیای جدید به وجود آمده است. شکوفایی فناوری های ارتباطی معاصر در اکثر سطوح جامعه منجر به انتقال بخش بزرگی از ارتباطات سنتی چهره به چهره به فضای مجازی شده است. این روند به شکستن الگوهای سنتی از تماس های انسانی به ایجاد دوستی وب و گسترش حجم روابط آنلاین رسیده است. برای این افراد، اینترنت یک ارتباط طبیعی و محیطی است که بسیاری از اوقات فراغت خود را صرف آن می کنند.

همچنین یکی از مسائل مهمی که در گرفتاری های اجتماعی در جهان امروز به چشم می آید، میزان انزوای اجتماعی و گسستگی حاصل از آن است که از لحاظ ذهنی در انسان، احساس بی پناهی مضاعف و عدم امنیت و اعتماد و از این طریق، احساس محرومیت و عدم رضایت مندی از زندگی ایجاد می کند. این مسئله به خودی خود ایجاد کننده چند مشکل اساسی برای جامعه است؛ زیرا از یک طرف، فرد را از وارد شدن به روابط اجتماعی که به نحوی نیازهای اساسی اش را برطرف می کند، محروم می سازد و از طرف دیگر، امکان فراهم آمدن زمینه های همبستگی اجتماعی را از بین می برد (ربیعی و محمدزاده، ۱۳۹۲: ۵۷).

از نظر گاه آنتونی گیدنز، باور مربوط به تأثیرهای اینترنت در کنش متقابل اجتماعی در دو مقوله کلی جای می گیرند. در یک سمت، ناظران و مفسرانی هستند که دنیای اینترنت را پشتوانه شکل های نوین روابط الکترونیکی می دانند که تعامل های چهره به چهره کنونی را تقویت یا تکمیل می کنند. افراد به هنگام سفر یا کار در خارج، می توانند با استفاده از اینترنت به طور مرتب با دوستان و بستگان خویش در ارتباط باشند. لذا دوری و جدایی قابل تحمل تر می شود. اینترنت امکان شکل گیری انواع نوین روابط و مناسبات را نیز فراهم کرده است. کاربران می توانند در چت روم ها با هم «بی نام و نشان» ملاقات کرده، درباره موضوعات مورد علاقه خویش گفت و گو کنند. برآیند این تماس های مجازی گاه تبدیل به دوستی های تمام عیار می شود یا حتی به ملاقات های حضوری می انجامد. بسیاری از کاربران اینترنت عضو اجتماعات فعال اینترنتی هستند که به لحاظ کیفی، متفاوت از اجتماعی است که آنان در دنیای فیزیکی ساکنان آن هستند. دانش پژوهانی که اینترنت را افزوده مثبتی برای تعاملات انسانی می دانند، این استدلال را مطرح می کنند که اینترنت

موجب وسعت و پرمایگی شبکه‌های اجتماعی مردم می‌شود (گیدنز، ۱۳۸۶: ۶۸۰). میلر معتقد است: ارتباطات الکترونیکی دامنه جدیدی از چارچوب‌های تعامل را با آداب و رسومی مخصوص وضع می‌کند که اگرچه آشکارا از تعاملات دنیای واقعی یا حضور فیزیکی فقیرترند، اما فرصت‌ها و چالش‌های جدیدی را در راه ارائه و نمایاندن خود در دنیای کنونی فراهم می‌کنند (ذکایی و خطیبی، ۱۳۸۵: ۱۷۹).

اما در سمت دیگر، عده‌ای معتقدند که استفاده از شبکه مجازی، درگیری فرد در دنیای فیزیکی و اجتماعی را کاهش می‌دهد. این امر به نوبه خود، از درک فرد نسبت به واقعیت و معنای زندگی خودش می‌کاهد. در حقیقت، به نظر می‌رسد هرچه بیشتر از شبکه اینترنتی استفاده می‌کنیم، ما را به درون دنیای غیرواقعی، تنها و بی‌معنای آن‌هایی می‌کشاند که می‌خواهند از همه دردسرهایی که بدن میراث‌بر آن است، بگریزند (دریفوس، ۱۳۸۳: ۱۶۱).

نتایج تحقیق حاضر گویای آن است که با توجه به گستره فضای مجازی، دانشجویان به آن وابسته شده‌اند و بیشتر از زمانی که پیش‌بینی می‌کنند، در این فضا حضور دارند. ۶۴ درصد معمولاً یا همیشه و ۲۱ درصد گاهی بیشتر از زمانی که قصد داشتند، در اینترنت می‌مانند. همچنین اختلاف معناداری بین استفاده بی‌رویه از اینترنت و افت تحصیلی دانشجویان وجود دارد. ۳۷ درصد پاسخگوها اعلام کردند که استفاده بیش‌ازحد مجاز از این فضا باعث کاهش بازدهی تحصیلی شان شده است. ۴۶ درصد نیز معتقدند هرگز یا به‌ندرت تأثیرگذار بوده است. ۱۷ درصد نیز گاهی منجر به کاهش عملکرد درسی شان شده است. ۳۸ درصد دانشجویانی که برای سرگرمی از اینترنت استفاده می‌کنند، از انجام مطالعه و تکالیف خویش باز می‌مانند. ۲۳ درصد نیز گاهی و ۲۲ درصد به‌ندرت از انجام تکالیف عقب می‌افتند و تنها ۱۷ درصد هرگز، حضور در اینترنت به انجام تکالیفشان آسیب نمی‌رساند. بنابراین، ۸۳ درصد از دانشجویان معتقدند که حضور در این فضا به مثابه سرگرمی، به مطالعه و انجام تکالیف درسی شان آسیب می‌رساند. ۲۰ درصد دانشجویان پاسخ داده‌اند که به دلیل استفاده شبانه از فضای مجازی کلاس‌های صبح را از دست می‌دهند؛ ۱۲ درصد گاهی. در مجموع، ۳۲ درصد از دانشجویان در کلاس‌های صبح حضور نمی‌یابند. براین‌د این معضل، افت کیفی تحصیل است و اینکه در نهایت، با فارغ‌التحصیلان کم‌دانش مواجه می‌شویم. این امر ضربه‌ای جبران‌ناپذیر به تولید علم، و هدررفت سرمایه اجتماعی است.

یافته دیگر تحقیق حاضر بیانگر استفاده از فضای مجازی برای ارتقای علمی و آموزشی است که به نسبت فعالیت‌های دیگر، کمتر است. تنها ۲ درصد از دانشجویان همیشه برای انجام تکالیف درسی از اینترنت استفاده می‌کنند. این بیانگر این است که غالب دانشجویان برای امور غیردرسی در این فضا حضور دارند. ۳۷ درصد معمولاً و اغلب از اینترنت برای درس استفاده می‌شود. ۲۸ درصد نیز هرگز و به ندرت برای انجام امور درسی به این فضا مراجعه می‌کنند.

از جمله فرضیه‌های تحقیق حاضر، نسبت استفاده از فضای مجازی و انزوای اجتماعی دانشجویان بود. ۱۶ درصد از جامعه آماری معمولاً یا اغلب و ۶۹ درصد هرگز یا به ندرت، این فضا را به بیرون رفتن ترجیح می‌دهند. به طور معناداری دانشجویان، ارتباط چهره به چهره و با دیگران بودن را انتخاب کرده‌اند. در پاسخ به پرسش ترجیح فضای مجازی بر جمع خانوادگی، ۲۸ درصد معمولاً یا همیشه و ۴۹ درصد هرگز یا به ندرت و ۲۳ درصد گاهی، حضور در این فضا را به جمع خانوادگی ترجیح می‌دهند. بنابراین، این فرضیه به صورت کامل اثبات نمی‌شود و برخلاف تصور ما، همپنان دانشجویان به ارتباط چهره به چهره اهمیت می‌دهند.

راهکارها و پیشنهادها

از آنجایی که استفاده از اینترنت جزو ضرورت‌های زندگی دانشجویان شده است، راهکارها و پیشنهادهایی برای استفاده سالم از این فضا و پیشگیری از آسیب‌های آن برای جوانان ارائه می‌شود.

۱. با توجه به اینکه این فضا متناسب با فرهنگ ما طراحی نشده است و ما در این فضا مهاجر به حساب می‌آئیم، ضروری است با احتیاط، در آن حضور داشته باشیم.
۲. مسئولان ارائه‌دهنده خدمات، به‌ویژه بسته‌های اینترنتی می‌توانند براساس فرهنگ ایرانی - اسلامی، بسته‌های تشویقی برای دانشجویان در نظر بگیرند. برای نمونه، با توجه به اینکه بسته‌های شبانه ارزان قیمت و بعضاً رایگان باعث بی‌خوابی و کسلی جوانان، به‌ویژه دانشجویان می‌شود، این بسته‌ها حذف و جایگزین آن، بسته‌های صبحگاهی ارائه شود؛ زیرا باعث سحرخیزی و حضور به موقع در کلاس درس و مطالعه خواهد شد.

۳. به بحث‌های دینی و اعتقادی که علم و اطلاعات کافی درباره آنها نداریم، حتی الامکان به عنوان طرف بحث و مناظره ورود نکنیم؛ به ویژه در تالارها و انجمن‌های گفت‌وگو که این‌گونه بحث‌ها برای کسانی که مسلط بر مسائل دینی و مذهبی نیستند، گاه شکننده است؛ زیرا بوده‌اند جوانان متدین و معتقدی که با انگیزه دفاع از باورهای مذهبی خویش به این فضاها کشیده شدند، اما به دلیل عدم توان مقابله و جواب به سیل هجومی شبهات وارده از سوی مخالفان، صدماتی در حوزه باورهای اعتقادی و روحی به آنها وارد شد.

۴. تولید محتوا و ارائه بسته‌های ویژه دانشجویان براساس نیازهای علمی، سیاسی، اجتماعی و ...

۵. استفاده از سایت‌ها و مجموعه‌های علمی شناخته‌شده داخلی و بین‌المللی مرتبط با رشته و علائق علمی، فرهنگی و اجتماعی راهکاری مؤثر در سلامت روانی افراد جامعه خواهد بود. امروز در دنیا و از جمله در ایران پایگاه‌های بسیار ارزشمندی در حوزه‌های مختلف علمی، اجتماعی و صنفی طراحی و راه‌اندازی شده که برای سلیقه‌ها و گرایش‌های مختلف جامعه قابل استفاده است.

۶. با توجه به گستره فضای مجازی و عدم امکان راستی‌آزمایی، جوانان عزیز اطلاعات به‌دست‌آمده از این فضا را نباید مبنای تصمیم‌گیری و داوری خویش قرار دهند؛ زیرا امروزه یکی از راه‌های گسترش شایعه در مسائل سیاسی، اجتماعی و حتی پزشکی استناد به برخی از این اخبار و حوادث در فضای عمومی اینترنت و همچنین شبکه‌های اجتماعی است؛ در حالی که این‌گونه منابع فاقد اعتبار و قوت لازم هستند. این خود، آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی متعددی در پی خواهد داشت. به حراج گذاشتن آبروی دیگران، یکی از این پیامدهاست.

فهرست منابع

۱. اسلوین، جیمز (۱۳۸۰). اینترنت و جامعه. ترجمه عباس گیلوری و علی رادباوه. تهران: نشر کتابدار.
۲. بوسالوئیس، ابو (۱۳۸۵). امپریالیسم سایبر (روابط جهانی در عصر جدید الکترونیک). ترجمه پرویز علوی، تهران: ثانیه.
۳. پوریحی، آتیه؛ بیران، صدیقه و دهقان‌شاد، حوریه (۱۳۹۲). بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تغییرات هویت فرهنگی کاربران (با تکیه بر دانشجویان ارشد ارتباطات، تهران مرکز، ۱۳۹۲). پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم ارتباطات. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز.
۴. تاملینسون، جان (۱۳۸۱). جهانی شدن و فرهنگ. ترجمه محسن حکیمی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۵. جهانگیر، عیسی (۱۳۹۱). شیعه در فضای سایبر؛ رویکردی اجتماعی. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۶. حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی هویت ایرانی. تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
۷. حاجیانی، ابراهیم و محمدزاده، حمیدرضا (۱۳۹۴). تأثیر فضای مجازی بر هویت ملی دانشجویان. فصلنامه مطالعات ملی، ش ۶۱.
۸. خلیلی، پگاه (۱۳۸۴). وبلاگ‌نویسی در ایران؛ مطالعه کمی و کیفی نحوه ابراز هویت با تأکید بر وبلاگ‌های شخصی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.
۹. دریفوس، هربرت (۱۳۸۳). درباره اینترنت؛ نگاهی فلسفی به اینترنت. ترجمه علی ملائکه. تهران: نشر گام نو.
۱۰. دواس، دی. ای (۱۳۸۴). پیمایش در تحقیقات اجتماعی. ترجمه هوشنگ نایی. تهران: نشر نی.
۱۱. دوران، بهزاد (۱۳۸۱). تأثیر فضای سایبرنتیک بر هویت اجتماعی. رساله دکترای جامعه‌شناسی. دانشگاه تربیت مدرس.

۱۲. ذکایی، محمدسعید و خطیبی، فاخره (۱۳۸۵). اینترنت و تغییرات هویتی (پژوهشی در میان کاربران جوان حرفه‌ای). **فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات**، س ۲، ش ۷ (زمستان).
۱۳. ربیعی، علی و محمدزاده، فرشته (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی فضای مجازی؛ بررسی تأثیر استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی دانشجویان. **فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی**، س ۲، ش ۶.
۱۴. رحمان‌زاده، سیدعلی (۱۳۸۹). کارکرد شبکه‌های اجتماعی مجازی در عصر جهانی شدن، **فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی**، ۱ (۱)، ۴۹-۷۸.
۱۵. زندیه، زهره و خانیکی، هادی (۱۳۹۸). طراحی الگوی کارکردهای متنوع شبکه‌های اجتماعی مجازی در ارتباطات میان‌فرهنگی قومی. **فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی**، ۲۶ (۱)، ۹-۴۰.
۱۶. سیاح‌طاهری، محمدحسین (۱۳۹۵). **حقیقت مجازی**. تهران: مرکز ملی فضای مجازی.
۱۷. شالچی، سمیه (۱۳۸۴). **هویت بازاندیشانه و رسانه‌ها (بررسی شکل‌گیری هویت بازاندیشانه و ارتباط آن با رسانه)**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران.
۱۸. عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۹). **مطالعات انتقادی استعمار مجازی آمریکا: قدرت نرم و امپراتوری‌های مجازی**. تهران: امیرکبیر.
۱۹. عاملی، سعیدرضا (۱۳۹۳). **تشریح ویژگی‌های فضای مجازی و رسانه‌های آینده. پژوهش‌های کاربردی**.
۲۰. عیاری، آذرخوش (۱۳۸۴). **هویت قومی در اینترنت (بررسی عملکرد اینترنتی گروه‌های قومی آذری، بلوچ، ترکمن، عرب خوزستانی و کرد)**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۲۱. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰). **عصر اطلاعات: قدرت هویت**. ترجمه حسن چاوشیان. ج ۲، تهران: طرح نو.
۲۲. کهوند، محمد (۱۳۹۵). **شبکه عنکبوتی**. قم: انتشارات ذکری.
۲۳. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). **جامعه‌شناسی**. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.

۲۴. محسنی، دوران؛ سهرابی، منوچهر و بهزاد، محمدهادی (۱۳۸۵). بررسی آثار استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت. *مجله جامعه‌شناسی*، دوره ۷، ش ۴.
۲۵. - معمار، ثریا؛ عدلی‌پور، صمد و خاکسار، فائزه (۱۳۹۸). شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت با تأکید بر بحران هویتی ایرانی. *فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱ (۴)، ۱۷۶-۱۵۵.

26. Chou, A & Lim, B. (2010), "A framework for measuring happiness in online social network", illinois state university.
27. Jacobson J. and R. Jenkins (1996), "Social Identity", London, Routledge.
28. Hall, S. (1987), "Minimal Selves, in Identity: The Real Me", ICA Document 6, London, Institute for Contemporary Arts.
29. Michael, j. hart (2011), "A Study on the motives of high school and undergraduate college students for using the social network site facebook", Proquest .
30. Papacharissi, Z. (2009), "The virtual geographies of social networks: a comparative anaysis of Facebook, LinkedIn and A Small World", New media society.
31. Pempek, T. A., Yermolayeva, Y. A., Calvert, S, L. (2009), College Students' Social Networking Experiences on Facebook, Journal of Applied Developmental Psychology, Vol. 30.
32. Ren, Y. Kraut & R. Kiesler, S (2007), "Applying Common Identity and Bond Theory to Design of Online Communities", Organization Studies: <http://nms.sagepub.com>.